

OFFENTLIGRÄTTSLIGT VITE I NYARE RÄTTSPRAXIS

av *Rune Lavin*

Professor emeritus vid Juridiska fakulteten, Lunds universitet

1. Allmänt

Med ”nyare rättspraxis” avses i denna artikel rättsfall som hänför sig till åren 2017–2021. Tidsbestämningen är föranledd av att tredje upplagan av min kommentar till Viteslagstiftningen sträcker sig fram till och med år 2016.

Med offentligrättsligt vite menas nedan det slags vite som regleras i lagen (1985:206) om viten. Vanligtvis utgör ett sådant vite ett penningbelopp som i ett individuellt beslut av domstol eller annan myndighet i förväg bestäms som påföljd för eventuell olydnad mot beslutet. Det civilrättsliga vitet, som ofta kallas avtalsvite, ingår således inte i undersökningen. Den sistnämnda typen fungerar som ett på förhand bestämt skadestånd i ett obligatoriskt rättsförhållande och hör därför hemma inom andra rättsområden.

Prejudicerande uttalanden i frågor om offentligrättsligt vite kan göras av både Högsta domstolen (HD) och Högsta förvaltningsdomstolen (HFD). Vidare kan andra högre domstolsinstanser också ge viss vägledning i sina avgöranden. Hit hör Mark- och miljööverdomstolen (MÖD), Patent- och marknadsöverdomstolen (PMÖD) och Arbetsdomstolen (AD). Särskilt MÖD har i sin praxis gjort en mängd uttalanden i vitesfrågor.

Det rättsfallsmaterial som används och analyseras i det följande kommer huvudsakligen från de fem ovan nämnda domstolarna.

2. Kraven på föreläggandets utformning och innehåll

Sedan länge har HFD upprätthållit en rättspraxis innebärande att förelägganden klart ska precisera vilka åtgärder adressaten har att vidta eller hur han eller hon eljest ska förhålla sig. Se RÅ 1990 ref. 39 och RÅ 1994 ref. 29. Från nyare rättspraxis, se även HFD 2017 ref. 21 och HFD 2020 ref. 28¹. Under den tid då allmän domstol hade en allmän befogenhet att utdöma vite hade HD utbildat en praxis att det ålåg adressaten att i viss mån själv ta reda på sina förpliktelser när dessa inte framkom med önskvärd tydlighet av föreläg-

¹ Om detta fall, se FT 2020 s. 721–723.

gandets formulering.² I nyare rättspraxis kan man se en tendens att även andra domstolar än de allmänna förvaltningsdomstolarna är benägna att ställa krav på ett föreläggandes eller ett förbuds utformning och innehåll. Således har HD i fallet NJA 2018 s. 833, som bl.a. gällde utformningen av förbud och ålägganden enligt marknadsföringslagen, uttalat att en grundläggande princip vid formuleringen av ett vitesföreläggande är att innebörden av föreläggandet ska vara helt klar. Kravet syftar till att den som föreläggandet riktar sig mot ska veta vad som krävs för att han eller hon ska undvika att betala det förelagda vitet. Ett otvetydigt och uttömmande formulerat föreläggande, som knyter an till en klart definierad prestation eller underlåtenhet, är enligt HD också en förutsättning för att vitet ska kunna dömas ut (p. 8 i HD:s domskäl). Likaså har AD vid tillämpningen av lagen om företagshemligheter och PMÖD vid användningen av varumärkeslagen framhållit vikten av att ett vitesförbud är entydigt och konkretiserat (AD 2020 nr 21 och PMÖD 2018:1). Huruvida dessa uttalanden endast avser förelägganden enligt de nämnda lagarna eller om de är generellt giltiga är svårt att säga. Man kan dock notera att uttalandena hittills hänfört sig till det immateriella rättsområdet.³

3. Rätt adressat

I 2 § viteslagen finns två föreskrifter om adressatbestämningar. Den ena innebär att ett vitesföreläggande ska vara riktat till en eller flera namngivna fysiska eller juridiska personer (adressater) och den andra att vite inte får föreläggas om adressaten kan antas sakna faktisk eller rättslig möjlighet att följa föreläggandet.

PMÖD har i fallet NJA 2018 s. 833 tagit upp frågan om ett vitesföreläggande kan riktas till ett handelsbolag i likvidation. Domstolen har här förklarat att det inte finns något hinder mot att ett handelsbolag i sådant tillstånd blir föremål för ett föreläggande förenat med vite. HD har helt allmänt uttalat att den omständigheten att ett bolag har försatts i konkurs eller trätt i likvidation inte utgör något hinder mot att ett förbud eller åläggande meddelas och som utgångspunkt inte heller mot att det förenas med vite. HD har dock tillagt att huruvida det är lämpligt att i ett sådant fall förena förbudet eller åläggandet med vite får avgöras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet (punkt 18 i HD:s dom).

² Fram till ikraftträdandet av viteslagen hade allmän domstol haft en generell behörighet att döma ut viten.

³ Märk p. 10 i HD:s domskäl i NJA 2018 s. 833.

Även om det inte framgår av de båda domstolarnas uttalanden måste man nog tillägga att adressaten i vilket fall som helst ska ha kvar rådigheten över den egendom som berörs av vitesföreläggandet. Särskilt gäller detta om en gäldenär har försatts i konkurs och därmed inte längre äger råda över egendom som hör till konkursboet (3 kap. 1 § konkurslagen 1987:672). Av domstolarnas uttalanden torde den slutsatsen kunna dras att ett handelsbolag i likvidation kan bli föremål för ett vitesföreläggande så länge det inte upphört att existera.

AD har i fallet 2018 nr 24 kommit in på en av de mest svårbedömda frågorna vad gäller vitesinstitutets tillämpning, nämligen frågan om staten kan bli föremål för ett vitesföreläggande. Oftast menar man att vitesförelägganden inte får förekomma inom statlig offentlig verksamhet. Däremot finner man det inte omöjligt att viteshot skulle kunna användas när staten uppträder som privaträttsligt subjekt, t.ex. som fastighetsägare eller arbetsgivare.⁴ I fallet har Polisförbundet bl.a. yrkat att AD skulle förplikta staten genom Polismyndigheten att, vid äventyr av vite om en miljon kronor eller det belopp som domstolen fann skäligt, erbjuda en medlem av förbundet en viss anställning. AD har funnit anledning att konstatera att förbundets yrkande om vitesföreläggande mot staten saknat stöd i lag. Enligt AD:s mening har det inte funnits ett tillräckligt skäl att i förevarande fall vitesförelägga staten utan uttryckligt lagstöd. Man kan notera att AD inte fäst något avseende vid att staten kunnat anses som arbetsgivare utan helt gått på att lagstöd saknats.

Många specialförfattningar innehåller uttryckliga regler om vilken eller vilka kategorier som kan komma ifråga som adressater för vitesförelägganden. Som exempel kan nämnas "ägaren" eller "förvärvaren" av ett visst slags föremål, "innehavaren" av ett visst slags rättigheter eller rådigheter eller "tillverkaren" av ett visst slags produkter. Bestämmelserna brukar betraktas som exklusiva, så att en adressat inte kan utses bland någon annan kategori än de i bestämmelserna nämnda. Ibland kan dock beslutsmyndigheten ställas inför besvärliga tolkningsproblem i fråga om adressatbestämningen. I fallet PMÖD 2017:1 hade domstolen att tillämpa 53 b § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Enligt denna paragraf får domstolen på yrkande av en part vid vite meddela förbud för den som kan tänkas vidta eller medverka till en åtgärd, som innebär intrång i upphovsrätten eller överträdelse enligt lagen. I målet uppkom fråga om en internetleverantör kunde anses som en medverkande. Domstolen har tagit sig före att göra en direktivkonform tolkning av verbet "medverka" i enlighet med den praxis som fanns från EU-domstolen och som innebar att ett föreläggande kunde riktas till en

⁴ Jfr min Viteslagstiftningen (3 u. 2017) s. 33 ff.

internetleverantör, även om den sistnämnde endast tillhandhöll sina kunder internetanslutning. I samband med denna tolkning har domstolen uttalat att det inte varit uteslutet att en mer underordnad handling, som i och för sig ligger relativt långt från det mer centrala skeendet, ändå kan betecknas som medverkan i en mer vidsträckt betydelse. Slutsatsen blev att 53 b § skulle tolkas på så sätt att en internetleverantör, som gav sina abonnenter tillgång till material som en tredje part olovligen tillgängliggjort för allmänheten på internet, skulle anses medverka i den betydelsen att internetleverantören tillhandhöll tjänster som utnyttjades av tredje man för att göra upphovsrättsintrång.

Det tycks framgå av domstolens resonemang att tolkningen med svenska mått inte var helt odiskutabel, men att den således hade stöd i EU-rätten.

Regeln i 2 § andra stycket viteslagen om avsaknaden av faktisk eller rättslig möjlighet att följa föreläggandet medför att en adressat inte får vara fysiskt förhindrad att följa föreläggandets föreskrifter. Många materiella vitesförelägganden innebär dock inte att de föreskrivna åtgärderna ovillkorligen ska vidtas av adressaten personligen.⁵ Ofta förutsätts det att adressaten ska anlita en fackman för att få felet avhjälpt eller arbetena utförda. Det saknar i ett sådant fall betydelse att den tilltänkte adressaten på grund av sjukdom eller annat personligt hinder inte själv kan vidta åtgärderna. Hänsyn bör däremot tas till att den enskilde är så svårt sjuk att han eller hon inte ens kan sörja för att någon annan vidtar de i föreläggandet föreskrivna åtgärderna.

I fallen NJA 2020 s. 893 I och MÖD 2017:18 har uppkommit frågor om adressaten på grund av ohälsa eller sjukdom varit förhindrad att följa föreläggandet. I det förstnämnda fallet hade en god man under den period han enligt Överförmyndarens vitesföreläggande skulle ha ingett årsräkningarna för sitt företrädskap lidit av ohälsa. HD menade dock att hans ohälsa inte kunde anses ha varit av sådan karaktär att han därigenom varit förhindrad att, själv eller med hjälp av någon annan, fullgöra sina skyldigheter (punkt 25 i HD:s domskäl). Han skulle således inte på den grunden befrias helt från skyldigheten att betala vite. I det andra fallet har MÖD ansett att adressaten på grund av sjukdom varit förhindrad att själv vidta de förelagda åtgärderna, vilka bestod i att riva huvudbyggnaden och uthuset samt forsla bort de befintliga skräphögarna med trä och plast som fanns på tomten. MÖD menade dock att eftersom en god man förordnats för honom med uppdrag att ”bevaka rätt, förvalta egendom och sörja för person” så kunde hans sjukdom inte utgöra något hinder mot att förena föreläggandet med ett vite. Frågan som man kan ställa sig är om adressaten inte borde ha varit den gode mannen i stället för den företrädde.

⁵ Se a.a. s. 53.

I fallet MÖD 2017:66 var frågan vem som hade rådigheten över en vattenverksamhet och som därför kunde föreläggas vid vite att söka tillstånd för denna verksamhet vid ett kraftverk. MÖD ansåg att allt talade för att det bolag som satts ut som adressat i föreläggandet hade rådighet över vattnet och därmed var rätt adressat. Inte desto mindre fann MÖD att det inte förelåg skäl att förelägga bolaget att söka tillstånd för vattenverksamheten. Anledningen var att bolaget hade klargjort att det inte ansåg sig ha rådighet över vattnet och därför inte såg sig som verksamhetsutövare. MÖD tycks ha menat att denna uppfattning hos bolagets företrädare skulle omöjliggöra en allsidig och objektiv tillståndsprövning. I allmänhet ska inte adressatens inställning till en äganderätts- eller rådighetsfråga inverka på möjligheten att vitesförelägga denne eller denna. Om föreläggandet inneburit att bolaget skulle vidta vissa åtgärder inom ramen för verksamheten eller upphöra med denna, hade bolaget, trots företrädarnas uppfattning i rådighetsfrågan, knappast kunnat undgå vitesföreläggandet.

I min bok Viteslagstiftningen (3 u. 2017) s. 98 har jag framhållit att ett vitesföreläggande inte automatiskt kommer att bli gällande för den som övertagit adressatens rättsställning. Jag fortsätter: ”För denne måste utfärdas ett nytt föreläggande med viteshot. Partssuccession anses här inte möjlig mot bakgrund av vitesföreläggandets individuella särprägel. Föreläggandets innehåll – och särskilt då vitesföreskriften – har avpassats till den ursprungliga adressatens förutsättningar och möjligheter att efterkomma föreläggandet. En successor bör inte bli föremål för ett vitesföreläggande, som han eller hon inte själv framkallat genom visad tredska och om vilket han eller hon inte beretts tillfälle att yttra sig före dess meddelande.”

I fallet MÖD 2021:6 hade den fastighet – som berördes av en länsstyrelses ursprungliga vitesföreläggande – under processens gång överlåtits till nya ägare. Länsstyrelsen hade yrkat bl.a. att MÖD skulle förklara att föreläggandet och vad som förordnats om vite skulle gälla för de nya fastighetsägarna. MÖD gick med på att ändra föreläggandet till att gälla de nya ägarna men upphävde samtliga föreskrivna viten. Det förhållandet att föreläggandet ansågs kunna överföras på de nya ägarna får kanske tillskrivas den uttryckliga föreskriften i 26 kap. 16 § miljöbalken att rättegångsbalkens bestämmelser om verkan av att tvisteföremålet överläts och om tredje mans deltagande i rättegång ska tillämpas. Se i detta hänseende också 11 kap. 46–50 §§ plan- och bygglagen (2010:900). För egen del anser jag att det var förståeligt och helt korrekt av MÖD att upphäva viten.

4. Tidsfristens längd

Enligt 2 § viteslagen ska det av ett åläggande för adressaten att vidta en viss åtgärd framgå vid vilken tidpunkt eller inom vilken tidsfrist åtgärden ska vidtas. Tidsfristens längd får oftast bestämmas med ledning av omständigheterna i det särskilda fallet.⁶ I förelägganden med särskilt betungande föreskrifter får tidsfristen bestämmas med hänsyn till åtgärdernas beskaffenhet och således i allmänhet sättas något längre än eljest. Vidare bör tidsfristens längd avpassas till styrkan och arten hos det eller de intressen som föreläggandets föreskrifter är avsedda att tillgodose.

I fallet RH 2017:25 hade företaget Scanbox ansökt om informationsföreläggande enligt 53 c § upphovsrättslagen och yrkat att tingsrätten vid vite om 200 000 kr skulle förelägga Telia att till Scanbox ge information om namn och adress till dem som hos Telia vid vissa närmare angivna tidpunkter var registrerade som användare av vissa av Telia tillhandahållna IP-adresser. Tingsrätten hade förelagt Telia att till sökande ge information om sammanlagt cirka 8 600 IP-adresser inom fyra månader från rättens beslut. Telia angav hos hovrätten att man behövde sex månader för att sammanställa och lämna ut informationen. Vidare påstod Telia att styrkan och arten hos sökandens intressen inte heller motiverade en kortare tidsfrist än den som Telia behövde.

Hovrätten godtog inte de synpunkter som Telia framfört. I fråga om tidsaspekten framhöll rätten att eftersom Telia inte invänt mot att informationen skulle lämnas ut, så kunde Telia ha påbörjat framtagandet av uppgifterna redan vid tiden för tingsrättens beslut. Den tid som Telia haft på sig hade således i praktiken varit längre än de fyra månader som hovrätten i likhet med tingsrätten kom att ange från dagen för rättens beslut. Vidare förklarade hovrätten att det saknades stöd för att göra skillnad mellan de båda parternas intressen. Mot de olägenheter som ett föreläggande innebar för Telia skulle, enligt hovrätten, ställas sökandens intresse av att få tillgång till informationen för att kunna beivra intrång och minimera den skada som intrången orsakade.

Vad som kan föranleda vissa funderingar om hållbarheten av hovrättens resonemang är åsikten att Telia borde ha agerat redan med anledning av tingsrättens beslut. Vid denna tidpunkt förelåg inte något lagakraftvunnet avgörande så någon legal skyldighet fanns inte för Telia att vidta de ifrågavarande åtgärderna. Det tycks som om hovrätten menat att Telia i vilket fall som helst borde ha följt tingsrättens icke lagakraftvunna avgörande.

⁶ Se a.a. s. 39.

5. Vitesbeloppets storlek

I 3 § viteslagen föreskrivs att vitet ska fastställas till ett belopp som med hänsyn till vad som är känt om adressatens ekonomiska förhållanden och till omständigheterna i övrigt kan antas förmå honom att följa det föreläggande som är förenat med vitet. Det framgår med andra ord av regeln att vitet ska vara individuellt avpassat till adressaten. Inte desto mindre kan man finna att vitesbeloppen på vissa områden bestäms schablonmässigt.⁷ Så tycks det vara i fråga om kallelser till inställelse inför domstol eller i fråga om ett föreläggande avseende flera fysiska personer, t.ex. i en styrelse. Samma vitesbelopp brukar i dessa fall således sättas ut för var och en, även om dessa inte gärna kan ha precis samma ekonomiska förutsättningar eller eljest faktiska möjligheter att efterkomma föreläggandet. På marknadsrättens område har under senare år praxis varit påfallande stereotypisk. Ett vitesbelopp om 1 miljon kronor har således varit vanligt förekommande med endast sällsynta undantag.

I NJA 2018 s. 833 har både PMÖD och HD förklarat att den schablonmässiga bedömningen av vitesbeloppen i marknadsrättsliga förelägganden borde överges. Resultatet blev i det föreliggande fallet att beloppet bestämdes till 400 000 kronor i ett löpande vite. HD har betonat att vitet ska bestämmas så att det blir verkningfullt och därmed avhåller adressaten från att bryta mot det föreläggande som meddelats. HD pekar på en rad faktorer som bör uppmärksammas vid bestämmande av det marknadsrättsliga vitet. Hit hör att detta är avsett att tillgodose ett angeläget och betydelsefullt samhällsintresse, nämligen konsumenters och näringsidkares intressen. Enligt HD kan det också finnas skäl att ta hänsyn till adressatens tidigare agerande och omfattningen av de åtgärder som föreläggandet avser, liksom karaktären av den otillbörliga marknadsföringen och storleken av de ekonomiska intressen som berörs. I fråga om det konkreta fallet har HD framhållit att marknadsföringen bedrivits genom telefonförsäljning, som får anses som en sådan metod där konsumenter typiskt sett har svårt att värja sig mot marknadsföringen.

Vad HD här anfört ligger i linje med vitets individuella karaktär och är i full överensstämmelse med viteslagens bestämmelser. Schablonmässigt bestämda vitesbelopp är i själva verket svåra att motivera i förhållande till vitets avsedda funktion.

⁷ Se a.a. s. 86.

6. Delgivning av vitesföreläggande

Enligt 2 § fjärde stycket viteslagen ska ett vitesföreläggande delges adressaten. I MÖD 2020:13 har domstolen kommit att ge denna regel en viss inskränkt innebörd. MÖD påstår att regeln inte innefattar en överprövande beslutsmyndighets eller domstols slutliga avgörande. Regeln skulle således endast avse sådant vitesföreläggande som meddelats av beslutsmyndigheten i första instans. Detta har medfört att MÖD anser sig kunna ställa upp den principen att delgivning av en överprövande instans avgörande rörande det överklagade vitesföreläggandet bör bedömas med hänsyn till innehållet i avgörandet. Om ett vitesföreläggande ändras av högre instans så att det blir mer ingripande för adressaten måste, enligt MÖD, kravet på formell delgivning alltid upprätthållas. Om den högre instansen ändrar föreläggandet till att bli mindre ingripande, avslår överklagandet eller ändrar tiden för föreläggandets fullgörande, kan det finnas anledning att se annorlunda på kravet på delgivning. I det aktuella fallet hade en högre instans prövning av vitesföreläggandet endast inneburit att tiden för föreläggandets fullgörande hade senarelagts. Följden blev att delgivning av den högre instansens avgörande inte ansågs utgöra någon förutsättning för vitets utdömande.

Enligt min mening görs det inte någon skillnad i delgivningsregeln i 2 § viteslagen mellan vitesförelägganden meddelade i första instans och dem i högre instans. Båda slagen ska enligt regeln delges. Jag anser således att MÖD:s uppdelning av högre instansers vitesförelägganden med hänsyn till innehållet saknar förankring i viteslagens delgivningsregel. Enligt min mening ska den högre instansens vitesförelägganden delges oavsett om dessa är mindre ingripande än de överklagade föreläggandenas eller enbart innehåller nya tidsfrister. Även i dessa fall är föreläggandena avsedda att styra adressatens handlanden, ja nu till och med i andra hänseenden än i det överklagade föreläggandet. Det kan också ha betydelse för adressatens fortsatta agerande, om den högre instansen skulle upphäva det överklagade vitesföreläggandet.

7. Löpande vite

I viteslagens regler om löpande vite görs skillnad mellan vite i positiva förelägganden och vite i förbud m.fl. beslutstyper. I ett positivt föreläggande bestäms vitet till ett visst belopp för varje tidsperiod av viss längd under vilken föreläggandet inte har följts eller, om föreläggandet avser en återkommande förpliktelse, för varje gång adressaten underlåter att fullgöra denna (4 § första stycket viteslagen). En allmän förutsättning för att få använda denna typ av löpande vite är att den är lämplig med hänsyn till omständigheterna.

I NJA 2018 s. 883 har HD i ett marknadsföringsmål närmare utvecklat sin syn på lämplighetskravet i 4 § viteslagen (p. 19 i domskälen). Kravet sägs innebära att det inte bör schablonmässigt bestämmas att ett vite ska vara löpande utan så bör ske efter en prövning i varje enskilt fall. Av viss betydelse är om det finns skäl att anta att adressaten vid upprepade tillfällen kommer att åsidosätta föreläggandet. Sådant antagande kan grundas på adressatens tidigare beteende, marknadens särskilda beskaffenhet och den aktuella säljformen. I sammanhanget klargör HD också att tidsperioden inte bör göras kortare än att det finns en reell möjlighet att kontrollera att förbudet eller åläggandet efterlevs och i förekommande fall reagera på överträdelsen innan det samlade vitet blir orimligt stort i förhållande till handlingens allvar. I det aktuella målet gör HD den bedömningen att det är lämpligt att använda ett löpande vite med hänsyn till bolagets och dess företrädares agerande och till att det är fråga om telefonförsäljning (p. 25).

Vad HD här gett uttryck för stämmer väl överens med vad som sägs i förarbetena och i min kommentar till viteslagstiftningen.⁸ En faktor, som kommit till vid HD:s slutliga bedömning, är att marknadsföringen skett via telefonförsäljning. HD har i domskälen angett att telefonförsäljning är en ”marknadsföringskanal” där konsumenter typiskt sett har svårt att värja sig mot marknadsföringen. Det är riktigt att initiativet legat hos näringsidkaren och att konsumenten oftast varit oförberedd på samtalet; detta har naturligtvis medfört en uppenbar fördel för den förstnämnde. Om syftet med föreläggandet varit att förmå näringsidkaren att helt eller delvis upphöra med sin telefonförsäljning, skulle jag själv ha framhållit att ett löpande vite varit ett klart effektivare medel än ett ordinärt vite med sin begränsade verkningsgrad.

Av 4 § andra stycket viteslagen framgår att ett löpande vite i ett förbud eller liknande beslutstyp innebär att vitet ska betalas för varje gång överträdelse sker. Bestämmelsen kompletteras av en regel i 9 § andra stycket av den innebörden att om det föreligger flera överträdelser av ett förbud till samtidig bedömning så får det inte på en gång dömas ut högre belopp än som angetts i beslutet. Inom Viteskommittén diskuterades om beloppet i ett löpande vite skulle kunna göras automatiskt högre i takt med att adressaten bröt mot ett förbud. För varje gång adressaten visat ohörsamhet mot förbudet skulle vitesbeloppet således höjas. Någon bestämmelse av detta slag inflöt dock aldrig i viteslagen. Att döma av regeln i 9 § andra stycket torde det inte kunna förekomma mer än ett belopp i ett beslut.

I fallet MÖD 2018:20 har ett löpande vite konstruerats på ett sådant sätt att beloppets storlek kunde skifta beroende på omständigheterna i det

⁸ Prop. 1984/85:96 s. 31, 51, 105 och a.a. s. 92 f.

särskilda fallet. Vitesbeloppet var 5 000 kr per person utöver 18 personer som vistades i en motionslokal. Flera tillsynsbesök hade gjorts i lokalen. Vid ett tillfälle hade så många som 27 personer samtidigt varit där. Vitesbeloppet skulle då ha kommit att uppgå till 45 000 kr. Adressaten menade att vitet skulle fastställas till 5 000 kr och pekade på att det vid första tillsynstillfället endast varit en person för mycket i lokalen. Miljönämnden i kommunen yrkade att vite om 125 000 kr skulle dömas ut. Med hänsyn till bestämmelsen i 9 § andra stycket viteslagen ansåg MÖD att något högre vitesbelopp än det som avsett ett visst tillsynstillfälle inte kunde tas ut. Till detta lade MÖD att något hinder mot att, i en situation där flera överträdelse är uppe till samtidig bedömning, bestämma vitesbeloppet med utgångspunkt i den allvarligaste överträdelsen inte kunde anses föreligga. Följaktligen bestämde MÖD att adressaten skulle betala ett vite om 45 000 kr. Mark- och miljödomstolen hade i sin överklagade dom förklarat att det med hänsyn till innehållet i bestämmelsen i 9 § andra stycket viteslagen förelåg hinder att döma ut ett högre belopp än 5 000 kr, trots att flera överträdelse ägt rum och att det vid vissa tillfällen överträtts med mer än en person.

Det är intressant att notera att det i fallet förekommer tre uppfattningar om vilket vitesbelopp som bör dömas ut. Miljönämnden tycks ha menat att det sammanlagda beloppet av det vite som gällt vid varje överträdelse (fem stycken) kunnat tas ut. Denna uppfattning står i klar strid med bestämmelsen i 9 § andra stycket viteslagen och har inte heller accepterats av domstolarna. Mark- och miljödomstolen har valt den lindrigaste ”påföljden”, ett vite om 5 000 kr. Detta skulle medföra att den mest flagranta överträdelsen, den som hade renderat ett vite om 45 000 kr, inte skulle tas med i räkningen. Ett sådant förfarande skulle starkt påverka viteshotets effektivitet i fallet. Jag anser därför att MÖD:s uppfattning är att föredra och också står i god överensstämmelse med 9 § andra stycket.⁹

8. Ändamålet förfallet

I 9 § första stycket viteslagen föreskrivs att vitet inte ska dömas ut, om ändamålet med vitet har förlorat sin betydelse. Härmed menas att det har inträffat omständigheter, som gör föreläggandet obehövligt. Förr i tiden ansågs vanligtvis att ändamålet med vitet kunde förfalla även därigenom att prestationen fullgjordes efter den i föreläggandet utsatta tidpunkten. I modern litteratur har emellertid ifrågasatts om fall av försenad prestation verkligen hör samman

⁹ Se a.a. s. 198.

med sådana fall där en icke fullgjord prestation visar sig obehövlig.¹⁰ Skillnaden är egentligen avsevärd. Om prestationen fullgörs för sent, förfaller inte vitesföreläggandets ändamål utan tvärtom uppnås detsamma – låt vara att det blir för sent. Den omständigheten, att ändamålet förfallit, innebär däremot att intresset av prestationens fullgörande har fallit bort.

Mot bakgrund av det ovan anförda är det överraskande att HD i NJA 2020 s. 893 I har kopplat ihop ett försenat fullgörande med frågan om ändamålet kunnat anses ha förlorat sin betydelse. Förekomsten av ett försenat fullgörande hade i stället bort behandlas såsom ett självständigt rättsinstitut.

Av rättspraxis framgår att ändamålet med vitet endast kan betraktas som förfallet, om adressaten inte själv framkallat omständigheterna.¹¹ Vad som kan komma ifråga är exempelvis naturhändelser eller omständigheter förorsakade av tredje man. Vidare kan också senare meddelade domar och förvaltningsbeslut tillmätas betydelse. Om det nya rättsliga avgörandet förelegat från början, hade vitesföreläggandet kanske aldrig behövts. Nu har adressaten dock hunnit bryta mot föreläggandets föreskrifter, men intresset av att dessa efterkoms finns inte längre sedan det nya avgörandet meddelats.

I fallet MÖD 2019:24 hade ny tillkommen lagstiftning haft sådant innehåll att den kunde anses föranleda att ändamålet med vitet kom att förlora sin betydelse. En länsstyrelse hade den 24 september 2014 förelagt ett aktiebolag, som producerade vattenkraftsel, att göra vissa ansökningar, bl.a. om tillstånd för bedrivande av vattenverksamhet. Åtgärderna skulle vidtas inom 18 månader efter delgivningen. Föreläggandet var förenat med ett vite om 50 000 kr för varje sexmånadersperiod som det inte följdes. På ansökan av länsstyrelsen hade mark- och miljödomstolen dömt ut ett vite om 100 000 kr den 30 augusti 2018. När MÖD avgjorde sitt mål den 16 oktober 2019 hade det inträffat en lagändring i 11 kap. 27 § andra stycket miljöbalken, som trätt i kraft den 1 januari 2019. Ändringen innebar att en vattenverksamhet, som omfattades av en nationell plan för moderna miljövillkor, fick bedrivas till dess att en prövning av verksamheten var klar. Den aktuella verksamheten var anmäld till den nationella planen, men prövningen hade ännu inte avslutats. På grund av lagändringen ansåg MÖD att ändamålet med vitet hade förlorat sin betydelse och att det inte längre fanns förutsättningar att döma ut det ”ansökta” vitet.

Fallet påminner om det fall att tillkomsten av nya förvaltningsbeslut kan komma att omöjliggöra utdömandet av ett vite. I båda fallen kan det faktiskt

¹⁰ A.a. s. 181.

¹¹ A.a. s. 175 f.

bli så att den omständighet som medför att vitet förlorat sitt ändamål inte föreligger förrän då utdömandemålet når högre instans.

9. Jämkning av vitesbelopp

I 9 § andra meningen viteslagen föreskrivs att vite får jämkas, om det finns särskilda skäl till det. Genom förutsättningen, att särskilda skäl ska föreligga, har man velat betona att jämkning inte får bli det normala i mål om utdömande av vite.¹²

I rättspraxis finns en rik provkarta på fall som medfört nedsättning av vitesbelopp. Man kan finna skälighetsbedömningar innefattande rimlighetskrav och proportionalitetsöverväganden, men också förekomsten av särskilda omständigheter som tillmätts betydelse.¹³ I det sistnämnda fallet kan jämkning exempelvis ha skett om adressaten visat vilja att följa föreläggandet eller haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet.

I fallet NJA 2020 s. 893 I hade de tidigare domstolarna satt ned vitet till en fjärdedel av det ursprungliga beloppet (från 20 000 kr till 5 000 kr). Skälen för jämkning hade varit dels att adressaten led av ohälsa, dels att han vidtagit vissa åtgärder i syfte att följa föreläggandet. Mot dessa omständigheter skulle, enligt HD:s mening, ställas det allmännas intresse av att föreläggandet till fullo följdes. Även mot denna bakgrund ansåg HD att det inte fanns någon grund för att ändra den jämkning som redan förekommit.

I MÖD 2017:61 har MÖD använt en skälighetsbedömning av det slag som ovan nämnts, vilket resulterat i att det ursprungliga vitesbeloppet om 1 400 000 kr jämkats till 600 000 kr.

10. Vitesföreläggandets fullgörande

Sedan en domstol funnit att ett vitesföreläggande ägnar sig att läggas till grund för en dom om vitets utdömande, kan nästa fråga bli huruvida adressaten, såsom beslutsmyndigheten påstår, verkligen har brutit mot föreläggandets föreskrifter.

Frågor av denna typ har visat sig vara särskilt vanliga i sådana fall, då beslutsmyndigheten förbjudit adressaten att vidare hyra ut en lägenhet för bostadsändamål.¹⁴ Enligt stadgad praxis räcker det inte att adressaten säger

¹² Prop. 1984/85:96 s. 56.

¹³ Se p. 17–22 i HD:s domskäl i NJA 2020 s. 893 I och a.a. s. 187–197.

¹⁴ A.a. s. 151.

upp ett gällande hyresavtal, om hyresgästerna inte faktiskt flyttar från lägenheten. Men vad krävs ytterligare av adressaten?

I fallet MÖD 2018:9 hade adressaten ansökt om handräckning hos Kronofogdemyndigheten, som fattat beslut om avhysning av de kvarboende hyresgästerna. Verkställigheten av beslutet om avhysning hade emellertid dröjt varför hyresgästerna fortfarande bott kvar i fastigheten vid miljöförvaltningens inspektion. MÖD fäste här avseende vid att adressaten hade informerat hyresgästerna om hyresförbudet och sagt upp hyresavtalet samt ansökt om avhysning av hyresgästerna hos Kronofogdemyndigheten. Enligt MÖD innebär dessa åtgärder att adressaten gjort det som han kunnat för att efterkomma förbudet. Vitet skulle därför inte dömas ut. Mark- och miljödomstolen hade å sin sida dömt ut vitet.

Det händer att beslutsmyndigheten och adressaten läser föreskrifterna i föreläggandet på olika sätt. Myndigheten har naturligtvis den fördelen att den vet vad avsikten varit med det skrivna. Adressaten gör naturligtvis en så förmånlig tolkning som möjligt; vid minsta otydlighet bör han eller hon dock kontakta myndigheten. Domstolen, som ska pröva om adressaten brutit mot föreskrifterna, får oftast fastställa om en viss tolkning är rimlig eller inte.

I MÖD 2017:61 hade en fastighetsägare förelagts att riva ett olovligt uppfört garage. Adressaten påstod att han följt föreläggandet genom att riva det bygglovspliktiga garaget och därefter uppföra ett förråd på den plats där garaget tidigare stått. MÖD menade att det fick beaktas att förrådet uppförts i direkt anslutning till nedmonteringen av garaget. Även omständigheterna att förrådet var placerat på samma grundplatta som garaget och att takstolarna och takbeläggningen från garaget återanvänts talade, enligt MÖD, emot att åtgärderna sammantaget skulle betraktas som en rivning. MÖD ansåg därför att åtgärderna fick betraktas som en genomgående ombyggnad av garaget och inte som en rivning i förening med uppförandet av en ny byggnad. Adressaten hade följaktligen inte ställt sig föreläggandets föreskrifter till efterrättelse.

MÖD:s resonemang och slutsatser i det sistnämnda fallet torde vara i överensstämmelse med gällande rättspraxis.¹⁵

Man måste räkna med att adressatens ansvar för vitesföreläggandets fullgörande är omfattande, även om ansvaret rimligtvis inte kan vara rent objektivt. Vad som kan antas inverka på adressatens ansvar är om denne eller denna skulle kunna visa giltig ursäkt för sin underlåtenhet att efterkomma föreläggandet. I fråga om personlig inställelse hos domstol har HD under årens lopp bidragit med en betydande rättspraxis.¹⁶ I 32 kap. 8 § första stycket RB före-

¹⁵ A.a. s. 149–151.

¹⁶ A.a. s. 157.

skrivs att ursäktligt förhinder föreligger, då någon genom avbrott i allmänna samfärdseln, sjukdom eller annan omständighet, som han ej bort förutse eller rätten eljest finner utgöra giltig ursäkt, hindrats att fullgöra vad honom ålegat. Av 32 kap. 6 § första stycket RB framgår att det måste vara sannolikt att laga förfall förelegat, ty annars döms vitet ut.

Genom NJA 2017 s. 210 har tillkommit ytterligare ett fall, som angår förutsättningarna för utdömande av vite, när ett vittne inte har infunnit sig till en förhandling. HD har i fallet funnit att den kallade hade haft laga förfall för sin utevaro. Det fick nämligen antas att anledningen till att han uteblivit från förhandlingen i hovrätten varit att han saknat biljetter för resan (Rhodos-Karlstad), vilket i sin tur berott på att hovrätten skickat de utlovade biljetterna till fel e-postadress. Den omständigheten att han underlåtit att kontakta hovrätten för att förhöra sig om vad som hänt med biljetterna kunde, enligt HD, inte tillmätas någon avgörande vikt, eftersom det grundläggande misstaget legat på hovrättens sida.

11. Preskription av möjligheten att utdöma vite

I 9 § tredje stycket viteslagen föreskrivs att vitet bortfaller, om talan om att det ska dömas ut inte har delgetts adressaten inom två år från det att förutsättningarna för att väcka en sådan talan uppkom. I fråga om löpande vite preskriberas bara vitesbeloppen för de perioder som ligger utom tvåårsfristen.¹⁷ Begås en ny överträdelse, börjar preskriptionstiden löpa från det att den nya överträdelsen begicks.

I NJA 2017 s. 780 har HD lagt till att rätten *självmant* ska beakta att ett vite är preskriberat. Föreläggandet innebar att en viss container skulle forslas bort och var förenat med ett löpande vite om 10 000 kr per månad. Beslutsmyndigheten hade hos mark- och miljödomstolen ansökt om vitets utdömande till ett belopp om 20 000 kr för perioden den 1 augusti 2012–den 30 september 2012. Ansökan hade delgetts adressaten först den 13 november 2014, vilket således medfört att preskription inträtt.

12. Personliga synpunkter på ovanstående rättspraxis

Den rättspraxis som redovisas ovan kan naturligtvis innehålla både sådant som man instämmer i och sådant som man ställer sig tveksam till. Jag börjar

¹⁷ A.a. s. 200.

med att peka på sådana fall och uttalanden som enligt min mening tillfört viktiga nyheter eller närmare klargjort innebörden av rättspraxis.

Glädjande är att även andra domstolar (bl.a. HD) än de allmänna förvaltningsdomstolarna numera tycks kräva att vitesföreläggandena ska vara korrekta, otvetydiga och uttömmande för att kunna läggas till grund för en dom om vitets utdömande. Hittills har sådana bedömningar endast gjorts på det immaterialrättsliga området, men det kan kanske ses som ett första steg i rätt riktning.

Domstolarna har i flera fall tillfört omständigheter som bör beaktas i praktiken eller gjort uttalanden som kan klargöra eller underlätta rättstillämpningen. Detta gäller exempelvis att handelsbolag i likvidation kan bli föremål för vitesföreläggande, att ett hyresförbud anses ha iakttagits om hyresgästerna informerats om förbudet, hyresavtalet sagts upp och avhysning ansökt hos Kronofogdemyndigheten eller att en person haft laga förfall för sin utevaro i en domstolsförhandling när domstolen skickat de utlovade resebiljetterna till en felaktig e-postadress.

En sak som diskuterats men som ännu inte klargjorts är om ett löpande vite kan göras automatiskt högre i takt med att adressaten bryter mot ett förbud. I viteslagen finns tecken på att beloppet är avsett att vara enhetligt. MÖD har dock i ett av de ovanstående fallen gått med på att vitesbeloppet kan vara av olika storlek från ett tillfälle till ett annat. Detta kan kanske antyda att s.k. automatiska höjningar också skulle kunna accepteras.

I två hänseenden har ovanstående rättspraxis stämt överens med vad jag har hävdad i mina skrivelser. Det gäller dels att den som övertagit adressatens rättsställning inte kan bli föremål för samma viteshot som överlåtaren, dels att schablonmässiga vitesbelopp inte bör förekomma i marknadsrätten. Det är mycket nöjsamt att kunna konstatera att man i rättspraxis tyckt likadant som jag.

Jag ställer mig frågande eller tveksam till vissa ställningstaganden i ovanstående rättspraxis. Hit hör bl.a. AD:s åsikt om att en statlig myndighet (i fallet Polismyndigheten) endast kan förekomma som adressat för ett vitesföreläggande om det finns lagstöd härför och att detta gäller även om myndigheten skulle vara arbetsgivare i ett fall. Det kan faktiskt vara tillräckligt att den statliga myndigheten uppträder som ett privaträttsligt subjekt, t.ex. som fastighetsägare eller arbetsgivare.

Vidare har MÖD låtit en person, som på grund av sjukdom varit förhindrad att själv vidta de ifrågavarande åtgärderna, kvarstå som adressat för föreläggandet, trots att det funnits en god man med bl.a. uppdrag att bevaka personens rätt och förvalta dennas egendom. Föreläggandet tycks kunna medföra att adressaten under viteshot ålagts ansvaret för att den gode mannen vidtar de

förelagda åtgärderna. Bättre hade nog varit om den gode mannen själv satts ut som adressat i föreläggandet.

MÖD har i ett annat fall klargjort att en adressat för ett överklagat föreläggande visserligen måste anses ha rådighet över egendomen, men att adressatens egen inställning till rådighetsfrågan ändå skulle inverka på möjligheten att meddela vitesföreläggandet. Det hade antagligen här betydelse att föreläggandet innebar en skyldighet för adressaten att ansöka om tillstånd till verksamheten. Det tillhör dock inte det normala att klagandens uppfattning kommer att bestämma utgången i ett fall, när domstolen och klaganden har olika meningar i en fråga.

Vad som jag slutligen är tveksam till är MÖD:s tolkning av delgivningsregeln i viteslagen. Enligt MÖD skulle regeln endast gälla för beslutsmyndigheter och således inte för domstolar eller andra högre myndigheter.